

Ma'Rifetü'l-Hüceci's-Şer'iyye | Emre Bölükbaş

İDE AKADEMİ | DÖNEM ÖDEVİ 2020-2021

ÖZET

Ma'rifetü'l-Hüceci's-Şer'iyye, Sadrü'l-İslam ve Ebü'l-Yüsr lakabları ile meşhur olan Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin b. Abdilkerîm b. Mûsâ b. Mücâhit el-Pezdevî (ö. 493/1100) aittir. Ebü'l-Yüsr, Fahrü'l-İslâm ve Ebü'l-Usr lakapları ile tanınan ve Hanefî usûlünü sistemleştiren Fahrü'l-İslam el-Pezdevî'nin kardeşidir. Araştırmamızda bu eserin tercih edilmesi Ebü'l-Yüsr Hanefî usûlüne farklı bir yaklaşım tarzı benimsemesi nedeniyledir. Ona göre Hanefî usûlünde yer alan Mu'tezile'ye ait esaslardan kurtulmalı ve Fukaha metodu Mâtürîdî inanç sisteminin kuralları üzerine inşa edilmelidir. Yani Hanefî usûlü Mâtürîdî-Hanefî esasları üzerine kurulmalıdır. Asıl itibarıyla bu görüşü ilk dile getiren kişinin Mâtürîdî olduğu belirtilse de İmam Mâtürîdî'nin bu husustaki görüşü belli bir zaman diliminde kapalı kalmıştır. Ebü'l-Yüsr ile bu görüş tekrar dile getirilmiş ve öğrencisi Alaâddin es-Semerkindî tarafından sistemleştirilmiştir. Semerkandî'den sonra Lâmişî, üsdümenî gibi Hanefî usûlcüleri de bu görüşü paylaşmışlardır. Ma'rifetü'l-Hüceci's-Şer'iyye bu görüşün ortaya konmasında tabiri caiz ise bu görüşü ilk sistemleştirme çabası içinde önemli bir yer almaktadır. Bu çalışmada söz konusu eser ana hatları incelenmekte ve müellifin Hanefî usûlünde karşı çıktığı esaslar kısaca zikredilmektedir.

1. MA'RİFETÜ'L-HÜCECİ'S-ŞER'İYYE [1]

1.1. Eserin Genel Tanıtımı

Ma'rifetü'l-Hüceci's-Şer'iyye hicri 493 tarihinde vefat eden Ebü'l-Yüsr'a aittir. Çalışmamıza konu olan bu eser, yaptığımız incelemelere göre iki muhakkik tarafından neşredilmiştir. İlk olarak 2000 senesinde Abdülkâdir b. Yâsîn b. Nâsır el-Hatîb tarafından, ardından 2003 yılında Marie Bernard ve Eric Chaumont tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir. Bernard'ın yayına hazırladığı eser Kitâb fih Ma'rifetü'l-Hüceci's-Şer'iyye ismiyle basılmıştır. Bernard'ın tahkik ettiği eserde mukaddimeye yer vermediğinden kitabı yayına hazırlarken hangi nüshayı dikkate aldığını bilemiyoruz. Ancak tarafımızca yapılan araştırmaya göre Bernard, Abdülkâdir b. Yâsîn'in tahkikini takip etmektedir. [2] Bizim de çalışmamızda takip ettiğimiz Abdülkâdir b. Yâsîn'in tahkik ettiği nüsha Ma'rifetü'l-Hüceci's-Şer'iyye adıyla yayınlanmıştır. Muhakkik, eseri ulaşabildiği bir nüshadan hareketle neşre hazırlamıştır. [3]

Ebü'l-Yüsr daha önce iki tane usûl-i fıkha dair kitap yazdığını belirtmektedir. Yazdığı ilk eserin uzun olduğunu, ikincisinin ise orta büyüklükte olduğunu belirten Ebü'l-Yüsr, bu kitabı yani Ma'rifetü'l-Hüceci's-Şer'iyye'yi ise fakihlerin ihtiyaçlarını giderecek bir biçimde telif ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca Ebü'l-Yüsr, eserinin son satırlarında Ma'rifetü'l-Hüceci's-Şer'iyye'de yalnızca seçkin fakihlerin bileceği, diğer fakihlerin anlamaktan aciz olduğu ve bu âlimlere kapalı kalan bazı malumatlar verdiğini dile getirmiştir. [4]

Kitabın giriş kısmında içinde fıkıh, kıyas, ilim ve illet kavramlarının da yer aldığı birtakım terimlere yer veren Ebü'l-Yüsr, eserini beş temel bölümde ele almıştır. Bu bölümler sırasıyla Kur'ân, sünnet, icmâ, kıyas ve ahkâmın sabit olma yollarıdır.

Ebü'l-Yüsr h. 486 yılının Ramazan ayında (1093/Eylül-Ekim) eserinin telifini tamamlamıştır. Ebü'l-Yüsr'ün ölüm tarihi dikkate alındığında, bu eseri vefatından yedi sene önce yazdığı anlaşılmaktadır. Fakat günümüze ulaşan nüsha Ebü'l-Yüsr'a ait olmayıp, onun eserini tahrir eden Temr b. Muhammed b. Fakîh Ahmed el-Belğârî'ye (ö. ?) aittir. Temr b. Muhammed bu eseri h. 14 Rebülevvel 663 (4 Ocak 1265) tarihinde yazdığını ifade etmiştir. [5]

4.2. Eserin İçeriği ve Üslubu

Fukaha metoduyla telif edilen Ma'rifetü'l-Hüceci's-Şer'iyye, şer'î delillerden Kur'ân, sünnet, icmâ ve kıyas konuları içermektedir. Ayrıca müellif, eserin son kısmına yani kıyas başlığının hemen sonrasına hükümlerin sabit olması açısından çeşitlerini izah eden bir başlığa yer vermiştir. Ebü'l-Yüsr diğer Hanefî usûl eserlerinde

olduğu gibi Kitap başlığı altında lafızları konu edinmiştir. Burada çeşitli lafızları anlatan Ebü'l-Yüsr, eserinin büyük bir kısmını bu konulara ayırmasına rağmen delâlet, açıklık ve kapalılık açısından vb. bazı lafız türlerine değinmemiştir.

Lafızların kategorizesi hususunda diğer Hanefî usûlcülerden kısmen ayrılan Ebü'l-Yüsr, bu konuları sade bir üslupla işlemekte ve ekseriyetle mezhep içi ve mezhepler arası ihtilâflara değinmemektedir. Özelde lafızlar genelde ise eserinin çoğu bölümünde konu edildiği meseleler hakkında detaylı açıklamalara yer vermeyen Ebü'l-Yüsr, diğer Hanefî fakihlerine ve başka mezheplere ihtilâf ettiği hususlarda ise ilgili bahsi öteki başlıklara nazaran detaylandırmaktadır.

Şer'î delillerin ikinci sırasında sünnete yer veren Ebü'l-Yüsr, sünnet hakkında bazı özel görüşlerini açıklamakta fakat çok fazla detaya girmemektedir. Ayrıca sünnet konusunun ilk başlığından sonuna kadar sürekli Ebü'l-Yüsr'ün "imkan dahilinde olduğu sürece nakledilen hadislerle amel edilmelidir" görüşü ile karşılaşmak mümkündür.

Ebü'l-Yüsr icmâ hakkında çok kısıtlı bilgiler vermekte ve zikrettiği malumatların ise icmâ ile alâkalı birtakım hususların bilinmeden anlaşılması zordur.

Ebü'l-Yüsr kıyas hakkında bazı bilgiler verse de, genel olarak bu konuyu diğer Hanefî usûlcüleri gibi işlediği görülmektedir. Şöyle ki Ebü'l-Yüsr, kıyas başlığı altında illeti konu edinmekte ve kıyasın büyük bir çoğunluğunu illet bahsine ayırmaktadır. Her ne kadar illet kavramı kıyas ile sınırlandırılmasa da diğer Hanefî fakihleri, illet konusu hakkında bilgi verirken sürekli kıyasın örneklerine yer vermişlerdir. Fakat Ebü'l-Yüsr kıyasın örneğine bir iki istisna dışında hiç değinmemiş ve sadece illet hakkındaki görüşlerini dile getirmiştir.

Ebü'l-Yüsr ahkam bahsinde ise hükümlerin sabit olma açısından çeşitlerini konu edinmiştir. Araştırmalarımıza göre diğer Hanefî usûlcüleri böyle bir başlığa ya da bu türden bir konuya yer vermemişlerdir.

Ebü'l-Yüsr kolay bir üslup kullanmasıyla beraber eserin okunup iyice anlaşılması ancak belli bir birikimin olması ya da mezhebin diğer usûl kitapları ile beraber okunması ile mümkündür. Ebü'l-Yüsr Ma'rifetü'l-Hüceci's-Şer'iyye'yi fakihler için kaleme aldığından çoğu meseleler hakkında anahtar ifadeler kullanmakta ve delil olarak zikrettiği maddeleri teferruatlı olarak açıklamamıştır.

Ebü'l-Yüsr eserini yazma nedeninde ifade ettiği üzere bazı konularda farklı bir üslup kullanmaktadır. Mesela Hanefî fakihlerinin tamamı kıyasın ve illetin şartlarını işlerken bu durumu şahitliğe benzetip açıklamışlardır. Ebü'l-Yüsr'ün ise bu konu hakkında şahitlikle alâkalı hiçbir ifadesi bulunmamaktadır. Ayrıca Ebü'l-Yüsr ilgili meselelerde meşhur olan örneklerden ziyade farklı misaller zikretmektedir.

Ebü'l-Yüsr büyük bir kelâm âlimi olması sebebiyle eserinde kelâm ve akâide dair birçok ifadeye yer yermiştir. Mesela Ebü'l-Yüsr illetle sabit olan hükmün devamı için illetin de varlığını koruması gerekip gerekmediği hususuna iki vecihle cevap vermektedir. Cevabın birinci kısmı akli bir yaklaşım iken, ikinci kısmında ise araz ve cevher benzetmesi yapılmaktadır. Ayrıca diğer Hanefî usûlcüleri, İmam Mâtürîdî'ye atıfta bulunmazlarken Ebü'l-Yüsr, Mâtürîdî'nin bazı düşüncelerini aktarmakta ve bu görüşler hakkında değerlendirme yapmaktadır.

Ebü'l-Yüsr'ün tercihlerinde emrin tekrarı hususunda olduğu gibi kelâm ilminin mutlak anlamda tesiri görülmektedir. Ayrıca Ebü'l-Yüsr herhangi bir konu hakkında diğer Hanefî fakihlerinden ayrı düşünmese de söz konusu meseleyi onların yaptığı gibi usûl-i fıkıh açısından değil, daha çok akli delillerle açıklamaktadır.

4.3. Eserde Kullanılan Kaynaklar

Ebü'l-Yüsr, kitabında kullandığı kaynakları özel olarak zikretmediği gibi eserini mülahhas bir şekilde telif etmesi sebebiyle bu konu hakkında malumatlar sınırlıdır. Ebü'l-Yüsr'ün eserinde cümle içerisinde doğrudan ya da dolaylı olarak dile getirdiği âlimler ve eserleri dikkate alındığında, kapsamlı bir kaynak taraması yaptığı anlaşılmaktadır. Ebü'l-Yüsr'ün ismini zikrettiği bazı eser ve âlimler şöyledir:

- 1- İmam Muhammed; Ziyâdât, Siyerü'l-Kebîr, İlel, İhtilâfu Züfer ve Yakub, [6] Edebü'l-Kadı [7]
- 2- Tahâvî (ö. 321/933); Ebü'l-Yüsr, Tahâvî'ye atıflarda bulunmasına rağmen eser ismi belirtmemiştir. [8]
- 3- Halil b. Ahmed (ö. 175/791); Ebü'l-Yüsr, terimlerin sözlük anlamı hususunda Halil b. Ahmed'e atıflar yapmasına rağmen kitabının ismini zikretmemiştir. [9]
- 4- Tirmizî (ö. 279/892); Ebü'l-Yüsr, eserinde yer verdiği hadisler için kaynak vermese de bir yerde Tirmizî'nin Câmi'u's-Sahîh adlı kitabından hadis aktarmıştır. [10]

Ebü'l-Yüsr'ün yukarıda ismi zikredilen kaynakların dışında birçok esere baktığı ve bu kitaplarda yer alan malumatlardan haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Fakat incelediği konuları eser ve âlim ismini dile getirmeden işlemiştir. Mesela çeşitli meseleler hakkında Şâfiî, Mu'tezile ve Mâlikî mezhebinin görüşlerini aktarmakta ancak bir kaynak ismi vermemektedir.

4.4. Eserde Yapılan Tercihler

Ebü'l-Yüsr tercih ettiği görüşü birkaç farklı şekilde açıklamaktadır. Kimi zaman iki farklı düşünceye yer veren ve benimsediği görüşten daha uzun bahseden Ebü'l-Yüsr, kimi zaman ise tahsisin keyfiyeti, emrin tekrarı konularında olduğu gibi karşı tarafı eleştirerek savunduğu görüşü izhâr etmiştir. [11]

Ebü'l-Yüsr'ün konu edindiği usûl-i fıkıh meselelerinde benimsediği düşünceler dikkate alındığında bazı görüşlerinde Semerkant meşâyihî ile hemfikir olduğu görülmektedir. Mesela Irak ve Buhara fakihleri, mutlak emrin ifade ettiği hüküm hakkında zâhir-bâtın ayırımına gitmeden emrin her koşulda vâcip olduğunu ifade ederken, Semerkant meşâyihî emrin hükmünün zâhir-istikâf açısından faklılaşacağını dile getirmişlerdir. Ebü'l-Yüsr bu mesele hakkında Semerkant meşâyihînin görüşlerini benimseyerek, emrin hükmünün zâhiren vâcip olacağını belirtmiştir. Ebü'l-Yüsr bazen ise Irak ve Buhara fakihlerinin savunduğu görüşü benimseyerek Semerkant meşâyihîne ihtilâf etmiştir. Örneğin âm ve hâs lafzın yakînî ve kat'î ilim ifade ettiğini belirten Ebü'l-Yüsr, Semerkant meşâyihînden ayrılarak Irak ve Buhara fakihleri ile aynı görüşü paylaşmıştır.

Ebü'l-Yüsr amel bakımından Hanefî, itikâf açısından Mâtürîdî mezhebine mensup olmasına rağmen kimi yerlerde Hanefî usûlcülerine ve İmam Mâtürîdî'ye ihtilâf etmektedir. Özellikle emrin sebepleri konusunda emrin tekrarını sebeplere izâfe eden Hanefî usûlcülerini sefih [12] olarak niteleyerek bu âlimleri tenkit etmiştir. Bu konu hakkında Hanefî-Mâtürîdî anlayışından farklı düşünen Ebü'l-Yüsr, emrin umûmluk ifade edeceğini dile getirmekte ve emrin tekrarını hitapla ilişkilendirerek Eş'arî ile aynı görüşü savunmuştur. [13] Sonuç olarak Ebü'l-Yüsr'ün tercihlerinde mezhebe bağlı kalma gayesinden ziyade söz konusu görüşlerin kelâm ilmi açısından ne gibi neticelere neden olacağını dikkate aldığı anlaşılmaktadır.

4.5. Eserin Önemi

Modern dönemde gerçekleştirilen birçok çalışmada Ebü'l-Yüsr'ün Semerkant meşâyihînin öncülerinden olduğu dile getirilmiştir. Ebü'l-Yüsr'ün usûl-i fıkha dair günümüze ulaşan tek eserinin Ma'rîfetü'l-Hüceci's-Ser'iyye olduğu nazarı itibara alındığında, bu kitabın önemi anlaşılmaktadır. Zira Abdülazîz Buhârî kimi zaman Ebü'l-Yüsr'dan malumatlar aktarsa da, bu bilgilerin çoğu elimizdeki eserde bulunmamaktadır. Ayrıca Abdülazîz Buhârî'nin naklettiği bazı malumatlar ise elimizde yer alan eserde bulunan bilgilerle gelişmektedir. [14] Oysaki Ebü'l-Yüsr, Ma'rîfetü'l-Hüceci's-Ser'iyye'yi vefatından yaklaşık yedi yıl önce kaleme almıştır. Bu sebeple fıkıh usûlüne dair görüşlerin son hali büyük bir ihtimalle bu eserde yer alan düşünceleridir. Eser, Ebü'l-Yüsr'ün ilgili meseleler hakkında nasıl düşündüğünü ve hangi tarafın görüşlerini benimsediğini beyân etme hususunda önem arz etmektedir. Ayrıca bu gerekçenin dışında Ebü'l-Yüsr gibi hem meşhur bir kelâm âliminin hem de devrin Semerkant kadılığını üstlenebilecek kadar yetkin bir fakihin, usûl-i fıkıh hakkındaki görüşlerinin günümüze ulaşmasındaki katkısı da ayrı bir ehemmiyet ifade etmektedir.

4.6. Eserde Dikkat Çeken Görüşlerin Özeti

Ebü'l-Yüsr'ün görüşleri nazarı itibara alınınca Hanefî fıkıh usûlünde ilk defa Hanefî-Mâtürîdî usûl anlayışının nüvelerini görünmektedir. Fakat Ebü'l-Yüsr'ün tahsis ve emrin tekrarı hakkındaki görüşleri dikkate alındığında ise onun, yeri geldiğinde kelâmî gerekçelerden dolayı İmam Mâtürîdî'ye de muhalif olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum usûlde Irak ve Buhara fakihlerini tenkit eden Ebü'l-Yüsr'ün kelâm ilmi sahasında da Mâtürîdî'nin bazı yaklaşımlarını doğru bulmadığına işaret etmektedir. Ebü'l-Yüsr'ün dikkat çekici ve önemli gördüğümüz düşünceleri şöyledir:

Ebü'l-Yüsr, Kur'ân'ın mu'ciz olması, okuyanlara sevap kazandırması, müminlere nasihatlar ihtiva etmesi gibi özelliklerini saymaktadır. Oysaki bu vasıflar çoğu usûl eserinde yer verilmeyen özelliklerdir. Fıkıh usûlî eserlerinde genel olarak Kur'ân'ın fikhî boyutlarından bahsedilmiştir. Ebü'l-Yüsr ise usûl-i fıkıh eserinde bu özellikleri zikrederek kelâmcılığını ortaya koymuştur.

Ebü'l-Yüsr emrin amel hususunda vâcip hükmünde, itikât açısından ise vâcip ve mendub arasında müşterek olacağını benimseyerek, Semerkant meşâyihî gibi emrin hükmünde zâhir-bâtın ayırımına gitmiştir. Cessâs ve onu takip eden fakihler ise ayırım yapmadan emrin mutlak mânada vâcip olacağı kanaatindedirler.

Ebü'l-Yüsr emrin vücub ifade ettiğine dair "Bir şey yaratmak istediği zaman O'nun yaptığı 'Ol' demekten ibarettir. Hemen oluverir." (Yâsîn 36/82) şeklindeki âyetleri zikretmeyerek, İmam Mâtürîdî ile aynı görüşü paylaşmıştır. Ona göre bu türden âyetler tekvin sıfatının mecazî olup, Allah'ın yaratmadaki süratine işaret etmektedir. Fahrü'l-İslâm ve Serahsî ise bu konuda Eş'arîlerin görüşünü benimseyerek, âyette yer alan "ol" emrinin hakikat anlamında olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Ebü'l-Yüsr emri, âm ve hâs şeklinde iki kısma ayırarak incelemektedir. Ona göre emirlerin karînelerle umûm ifade etmeleri mümkündür. Gördüğümüz kadarı ile Ebü'l-Yüsr, bu görüşü ile Hanefî fakihlerinin tamamından ayrılmaktadır. Onun söz konusu düşüncesinin temelinde ise emrin tekrarını hitap ile ilişkilendirme gayesinde olduğu anlaşılmaktadır.

Ebü'l-Yüsr emrin hükmü hakkında Semerkant meşâyihî ile hemfikir olurken; âm ve hâs lafzın kat'î olacağı düşüncesinde Cessâs ve onu takip eden fakihler ile aynı görüşü paylaşmıştır.

Âm lafzın yakînî bilgi ifade ettiği noktasında Semerkant meşâyihinden ayrılan Ebü'l-Yüsr, âmın tahsisi hususunda tüm Hanefî fukahâsından farklı düşünmektedir. Ebü'l-Yüsr tahsis işlemini lafza müdahale etmeden, âmın ihtiva ettiği mutlak mânayı takyid ederek gerçekleştirmektedir. Böylece söz konusu lafızda bir şüphe meydana gelmeyeceği için kat'î bilgi ifade etmeye devam edeceği görüşündedir. Diğer Hanefî fakihleri âmın tahsisini, sığa ve lafzın içerdiği hüküm açısından iki kısımda inceledikleri için söz konusu işlemde dolayı âm lafzın delâletinde şüphe oluşacağını belirtmişlerdir.

Ebü'l-Yüsr'ün âm ve hâs lafzın kat'î olacağı ayrıca tahsis işlemine rağmen söz konusu lafzın yakînî bilgi ifade edeceğine dair görüşleri dikkate alındığında onun, kesin bilgi ifade eden nasslara yapılacak olan işlemler hususunda çok titiz davrandığı tebarüz etmektedir.

Semerkant meşâyihî âmın içerdiği bilginin zan derecesinin âhâd hadisten üstün olduğunu vurgulamalarına rağmen Ebü'l-Yüsr, bu fakihlerin görüşünü Şâfiîlerin düşüncesiyle aynı seviyede kabul etmiştir. Yani Semerkant meşâyihinin kat'î nassları, Şâfiîler gibi kıyas ve haber-i vâhid ile tahsis ettiklerini dile getirmiştir.

Ebü'l-Yüsr âmın kat'î olduğunu dile getirerek, vaîd-i füssâk hakkındaki tartışma konusunda Cessâs ve onu takip eden fakihler ile aynı görüşü paylaşmıştır. Bu fakihler, âyetlerin zâhiri fâsıklardan bahsetmiş olsa da, söz konusu nassların asıl olarak kâfirler hakkında nâzil olduğunu öne sürmüşlerdir. Ayrıca fâsıkların, Mu'tezilenin ifade ettiği gibi tevbe etmeden ölmeleri halinde kâfir olmayacaklarını belirtmişlerdir. Cessâs ve onu takip eden usûlcüler bu iki sebeple âm lafzın zannî olarak kabul edilmesine karşı çıkmışlardır.

Ebü'l-Yüsr tahsis işlemini farklı olarak algıladığı ve söz konusu işlemle sığaya müdahale etmediği için bu işleminden sonra da âm lafzın kat'î ilim bildireceğini ifade etmiştir. O, bu görüşü ile tüm Hanefî usûlcülerinden

ayrılmıştır.

Emrin tekrarı hususunda diğer Hanefî fakihlerinden ayrılan Ebü'l-Yüsr, emrin karînelerle tekrar edeceğini dile getirmiştir. Diğer usûlcüler ise bu görüşe karşı çıkmışlardır. Ebü'l-Yüsr'ün bu görüşünün asıl nedeni kelâmî sebeplerden dolayıdır. Ayrıca özellikle Fahrü'l-İslâm ve Serahsî emrin tekrar etmeyeceğini belirtirken sadece emir lafzını dikkate aldıkları anlaşılmaktadır. Oysaki Ebü'l-Yüsr'ün, lafzı önemsemekle beraber kelâmî yani emir lafzının sıyâkı ve sıbâkı ile oluşan mânâyı da nazarı itibara almamıştır.

Emrin tekrarını savunan Ebü'l-Yüsr, bu görüşün doğal neticesi olarak emirlerle istenen ibâdetlerin tekrar tekrar vâcib olmalarını hitaba izafe etmektedir. Bu görüş Eş'ari mezhebine aittir. Yani Ebü'l-Yüsr ibâdetlerin tekrarını doğrudan hitapla ilişkilendirmesi nedeniyle Mâtürîdî çizgiden ayrılmaktadır. Böylece İmam Mâtürîdî başta olmak üzere tüm Hanefî fukahâsından ihtilâf eden Ebü'l-Yüsr'ün usûl-i fıkıh hususundaki tercihlerinde, kelâmın ciddi bir etkisinin olduğunu fark edilmektedir. Fakat mütekellimîn metoduyla yazılan eserlerde emrin nasıl tekrar ifade edeceği detaylı olarak işlenmesine rağmen, Ebü'l-Yüsr lafzın nasıl tekrar edeceğini Arap dil edebiyatı bağlamında bir açıklama yapmadan işlemektedir. Ebü'l-Yüsr'ün âm ve hâs lafzın kat'î olacağı görüşü dikkate alındığında emir lafzının tekrara delâlet edeceğini belirtmesi mânidardır. Ancak daha önce belirttiğimiz üzere Ebü'l-Yüsr'ün görüşlerinin temel gayesinde kelâm ve akâid ilmini dikkate aldığı hatırlandığında, bu durumun onun açısından problem teşkil etmediği anlaşılmaktadır.

Hakikat ve mecaz hakkında diğer Hanefî fakihleri ile hemfikir olan Ebü'l-Yüsr'ün şeklî ittisâle ait örnekler vermemesi ve bu konuya değinmemesi mânidardır. Ayrıca Ebü'l-Yüsr'ün sarîh, kinaye ve ta'riz başlıklarını, hakikat ve mecazın alt başlıkları olarak zikretmesi, Hanefî usûl eserlerinde görülmeyen bir tarzıdır.

Emrin hükmü hakkında zâhir bâtın ayrımı yapan Ebü'l-Yüsr, nehiy hakkında da bu görüşünü devam ettirmiştir. O, meşru fiillerin nehyi konusunda Şâfiî'yi eleştirmekte ve nehyi, meşru fiile izafe etmeyerek Hanefî usûlcüleri ile aynı görüşü paylaşmıştır.

Ebü'l-Yüsr sünnet tanımında Hz. Peygamber'in takrîrlerine yer vermese de, bu tür sünnetleri kavîl sünnet kapsamında incelediği anlaşılmaktadır. Ayrıca Ebü'l-Yüsr sünnetin kapsamına sahâbenin söz ve fiillerini dahil etmeyerek, bu hususta Cessâs, Debûsî, Fahrü'l-İslâm ve Serahsî'den ayrılmıştır. Semerkandî ve Lâmişî'nin de Ebü'l-Yüsr ile aynı görüşte olduklarını dikkate aldığımızda Ebü'l-Yüsr'ün bu konu hakkında İmam Mâtürîdî'den etkilendiği görülmektedir. Ayrıca Şâfiî mezhebinin, sahâbenin söz ve fiillerini sünnet kapsamında değerlendirmedikleri burada bir kez daha hatırlatmakta fayda vardır. Semerkant ve diğer Hanefî usûlcülerin arasındaki bu ihtilâfın pratiğe yansımaları ise özellikle de nassların teâruzunda net olarak görülmektedir.

Ebü'l-Yüsr, sünneti mütevâtir, meşhur ve âhad şeklinde üç kısma ayırarak, Cessâs ve Debûsî'den farklı bir tasnif yapsa da, özellikle de meşhur hadisin hükmü hakkında Cessâs'ın görüşüne paralellik arz eden bir düşünce içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

Ebü'l-Yüsr "ahkama dair mütevâtir hadis yoktur" derken, diğer Hanefî usûlcüleri namazların rekat sayılarını, vakitlerini vb. hadislerin mütevâtir olduğunu dile getirmişlerdir. Ahkama dair mütevâtir hadisin olmadığını belirten Ebü'l-Yüsr'ün söz konusu hadisler hakkında ne dediğini bilemiyoruz. Ancak eserinden anladığımız kadarı ile Ebü'l-Yüsr'ün meşhur haberi iki kısımda inceleme gayreti içerisinde olduğu düşüncesindeyiz. Zira bir taraftan hocası Halvânî'nin de içinde bulunduğu çoğu âlime göre meşhur hadisi inkar edenin kâfir olacağını belirtirken, diğer taraftan meşhuru inkar edenin, neden kâfir olarak değerlendirilemeyeceğini açıklamaktadır. Bu bilgiler dikkate alındığında onun, Fahrü'l-İslâm ve Serahsî'nin mütevâtir hadise dair zikrettikleri haberleri inkarı küfrü gerektiren meşhur hadis menzilesinde gördüğü anlaşılmaktadır. Ebü'l-Yüsr'ün meşhur hadis olmasına rağmen inkarı küfrü gerekli kılmayan hadisleri ise ikinci grupta incelediği düşüncesindeyiz. Ayrıca Ebü'l-Yüsr'ün ahkâmın çoğunun meşhur hadislerle oluştuğunu belirtmesine rağmen hüküm ihtiva eden haberler yerine akâid ve kelâmî yönü ağırlıklı hadisler zikretmiştir. Ebü'l-Yüsr örnek olarak dile getirdiği bu hadislerle meşhur bir kelâm âlimi olduğunu tekrardan ortaya koysa da, kendisinin ahkama dair meşhur hadis olarak kabul ettiği haberler hakkında bir ipucu mahiyeti içermeyecek tarzıdır.

Meşhur haberin ifade ettiği bilgi hakkında net malumatlar vermeyen Ebü'l-Yüsr'ün meşhuru inkar edenin durumu hususundaki görüşünde de kapalılık bulunmaktadır. Cessâs meşhur hadisi, mütevâtirin bir kısmı kabul edip kat'î ilim ifade edeceğini savunurken, Debûsî ve onu takip eden fakihler söz konusu haberin bilgi değerini ilmi tuma'nine olarak kabul etmişlerdir. Semerkandî meşhur haberin kat'î ilim ifade edeceğini fakat inkarının küfrü gerektirmediğini dile getirmiştir. Semerkandî bu görüşünde zâhir bâtın ayrımı yaparak, itikât açısından kat'î ilim ifade etmeyen bir haberin, zâhirde kesin bilgi hükmünde olacağını belirtirken, Cessâs ve Debûsî arasında bir yol izlemiştir. Ebü'l-Yüsr'ün ise biraz önce dile getirdiğimiz gibi bu türden hadisleri iki bölümde ele alma gayretinde olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda zikrettiğimiz gerekçelerin dışında Ebü'l-Yüsr vitir namazı hakkında nakledilen haberleri, metninde veya senedinde şüphe bulunduran mütevâtir hadisler kapsamında ele almıştır. Oysaki bu türden bir haber doğrudan mütevâtir kapsamından çıkarılmakta ve en iyi ihtimalle meşhur hadis olarak kabul edilmektedir.

Ebü'l-Yüsr âhâd bir hadisin kabul edilmesi ve buna uygun davranılması gerektiğini çeşitli deliller ile savunmuştur. O, bu konu hakkında icmâ, zaruret, örf, akî ve dinî delillerini zikretmiştir. Bu deliller içerisinden zaruret deliline ayrı bir değer veren Ebü'l-Yüsr, âhâd hadis konusunun tamamına yakın kısmında, bu delile paralellik ifade eden açıklamalara yer vermiştir. Ayrıca hususî olarak haber-i vâhid olmak kaydıyla nakledilen tüm rivayetlerin sıdk tarafının tercih edilmesi kanaatindedir. Bu düşüncesini zaruret delili altında işlen Ebü'l-Yüsr, bir haberin doğruluk tarafı ispatlanıncaya kadar tevakkuf edilmesi durumunu söz konusu haberin kizb tarafının tercih edilmesi ile eşit tutması mânidardır. Fakat tüm bu delillerin yanında Ebü'l-Yüsr'ün diğer Hanefî fakihlerinin kanıt olarak öne sürdükleri Kitap delili ve Hz. Peygamber'in bir kişinin sözüyle amel ettiğine dair rivayetleri zikretmemesi dikkate şayandır. Aynı şekilde Ebü'l-Yüsr, kıyasın hücciyetine dair Hz. Peygamber'in kıyas yapmasını da ispat olarak göstermemiştir.

Ebü'l-Yüsr haber-i vâhidin Kur'ân'a ve sabit sünnete arz edilip, bu delillere muhalif olması durumunda reddedilmesi gerektiğini belirten Hanefî fakihleri eleştirmektedir. Ona göre söz konusu haberler, herhangi bir delile muâriz olması halinde tev'il edilerek tamamının ya da bir kısmının kullanılması gereklidir. Asıl itibarıyla Hanefî fukahası, Ebü'l-Yüsr'ün kastettiği şekilde söz konusu delillere muhalif olan haber-i vâhidi doğrudan reddetmemişlerdir. Fakat bu duruma eserlerindeki mutlak üslupları neden olmuştur. Hanefî usûlcülerinin Kitab'a ve sabit sünnete muâriz olan âhâd hadisi doğrudan reddetmedikleri dikkate alındığında ise Ebü'l-Yüsr'ün, bu fakihlerin haber-i vâhidin arzı hususundaki mutlak ifadelerine karşı çıktığı anlaşılmaktadır.

Ebü'l-Yüsr başta olmak üzere Hanefîlerce tâbîin mürseli kabul edilmesi gerektiği ifade edilirken, Şâfiîlere göre bu türden haberler çeşitli yollarla güçlendirilmediği sürece delil olmayacaktır. Sahâbe ve tâbîin mürselini kabul eden Hanefî fakihleri, hicri üçüncü asırdan sonra âdil de olsa herhangi bir râvinin irsalini onaylamamaktadırlar. Ancak Ebü'l-Yüsr ve Semerkandî söz konusu irsallerin kabul edilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Cessâs dışındaki tüm Hanefî fakihleri müşterek, mücmel vb. kapalılık içermeyen hadislerin mânen rivayet edilebileceği görüşündedirler. Ebü'l-Yüsr, bu konuda cumhûr ile aynı görüşü paylaşarak, Cessâs'tan farklı düşünmüştür.

Cessâs, Debûsî, Fahrü'l-İslâm ve Serahsî, sahâbenin taklid edilmesini vâcip olarak kabul ettiklerinden iki hadisin muârazası hususunda çözüm yolu için ilk önce sahâbe kavline ardından ikiyasa başvurmaktadırlar. İmam Mâtürîdî, Ebü'l-Yüsr ve Semerkant meşâyihini ise sahâbeye ittibâyı vâcip olarak görmediklerinden söz konusu teâruz halinde doğrudan kıyasa gitmektedirler. Bu noktada Semerkant meşâyihinin görüşünü benimseyen Ebü'l-Yüsr, âm lafzın kat'î olduğunu belirttiği için nassların teâruzunda tahsis ve takyidden bahsetmeyerek, Semerkant meşâyihini ihtilâf etmiştir.

Nassın üzerine yapılan ziyadenin nesih olacağını belirten Ebü'l-Yüsr, Şâfiîlerin ziyadenin nesih mânasında olmadığı ve kat'î bir delille sabit olan hükmün üzerine zannî bir delille ziyadenin yapılabileceği düşüncesine karşı çıkmaktadır. Ayrıca Ebü'l-Yüsr, Cessâs ve onunla aynı görüşü paylaşan fakihler gibi âm ve hâs lafzın kat'î olduğuna dair görüşünün doğal sonucu olarak, Semerkant meşâyihinin tahsis ve takyid işlemiyle ziyadenin

nesih mânasında olmayacağı görüşüne de karşı çıkmaktadır.

Hiz. Peygamber'in fiillerini Kur'an'ın mücmelini açıklayan ve açıklamayan şeklinde iki kısımda inceleyen Ebü'l-Yüsr, bu tasnifi ile Cessâs ve onu takip eden fakihlerden ayrılmaktadır. Ebü'l-Yüsr, diğer usûlcülerin yaptığı gibi Hiz. Peygamber'in kasıtsız fiilleri ve zelleleri hakkında hiç açıklamada bulunmaması ve söz konusu eylemlere yapmış olduğu tasnifte yer vermemesi dikkat çekicidir. Hanefî fakihleri, Resûlullah'ın (s.a.v.) fiillerini kasıtlı ve kasıtsız olarak incelerken, Hiz. Peygamber'den sâdır olan tüm eylemleri dikkate almışlardır. Ebü'l-Yüsr ise yaptığı tasnifle Hiz. Peygamber'in ahkama taalluk eden fiillerini konu edinmekle yetinmiştir. Kısmen farklılıklar arz etse de öğrencisi Semerkandî'nin de bu tasnifi benimsediği ve hocasından etkilendiği anlaşılmaktadır.

İcmâ konusuna çok az yer ayıran Ebü'l-Yüsr, ittifakın oluşumu sarîh ve sükûtî olarak iki bölümde incelenmesi hususunda Hanefî fakihleri ile hemfikirdir. Fakat öğrencisi Semerkandî, oluşumu açısından icmâ sarîh, fiili ve sükûtî olarak üç kısımda inceleyerek, hocasından farklı düşünmüştür.

Çeşitli delillerle icmân hücciyetini ispatlayan Ebü'l-Yüsr, sahâbe ve sonrasındaki neslin icmâlarının delil olacağını belirtmesine rağmen, bu ittifaklarda hüküm açısından fark gözetip gözetmediğini net bir şekilde açıklamamıştır. Zira Irak ve Buhara fakihleri, sahâbe devrinden sonra oluşan icmâların meşhur hadis menzilesinde olduğunu savunurlarken, Semerkandî bir ayrıma gitmeden her türlü ittifakın kat'î ilim ifade edeceğini dile getirmiştir. Ebü'l-Yüsr kıyasa yer verse de klasik Hanefî usûl eserlerinde olduğu gibi bu bölümde, kıyastan ziyade illet hakkında malumatlar zikretmiştir.

İlletin tahsisine karşı çıkan Ebü'l-Yüsr, bu konu hakkında yegane otoritenin Şâri' olduğu belirtmektedir. Ayrıca bu konuda illetin tahsisine karşı çıkan Hanefî usûlcülerini de iki vecihle eleştirmektedir.

1- Her ne kadar kendisi de illetin tahsisine karşı çıksa da, illetin tahsisine cevaz veren fakihleri, Mu'tezilî olmakla itham edilmesine karşıdır. Bu görüşü ile Cessâs ve Debûsî gibi Hanefî usûlcülerinden olup fakat illetin tahsisini savunan fakihleri itikât açısından müdafa etmiştir.

2- Ebü'l-Yüsr illetin tahsisine cevaz vermeyen fakihlerin konu hakkındaki açıklamalarını doğru bulmamaktadır. Ona göre illetin tahsisi kabul edilmesi halinde nasslar arasında muârazanın meydana geleceği şeklindeki düşünce doğru değildir. Bu sebepten kendisi eserinde nasslar arasında teâruz olur şeklinde bir yaklaşım biçimi sergilemeyerek, muârazanın kulların nazarında olacağını ısrarla vurgulamıştır. Bu görüşünün doğal sonucu olarak illetin tahsisini harec, meşakkat ve zorluk kavramları bağlamında beyân etmiştir.

Ebü'l-Yüsr'ün illet, sebep ve şart arasında farkı açıklamak için bu kavramların hükümle olan ilişkisini açıklayan tanımlar zikretmesi, Semerkandî hariç diğer fakihlerde olmayan bir özelliktir.

Ebü'l-Yüsr, illetin gerekli kıldığı hükmün devamlılığı için illetin sabit kalması gerektiğini belirterek, Irak ve Buhara fakihlerine ihtilâf etmiştir. Bu konu hakkında Semerkant meşâyihî ile aynı görüşü paylaşan Ebü'l-Yüsr, hükmün devamlılığı için illetin bâkî olması gerektiğini açıklarken, bu bahis hakkında araz ve cevherden bahsetmesi dikkat çekicidir.

Özellikle illetle hüküm ilişkisinde Irak ve Buhara fakihleri, ilgili meselelere usûl-i fıkıh zaviyesinden bakarken, Ebü'l-Yüsr ve Semerkant meşâyihî bu alâkaya kelâm ilmi açısından yaklaştıkları görülmektedir. İletinin hükmünün ne zaman sabit olacağı sorusunun cevabı, bu görüşe misal teşkil etmiştir. Ebü'l-Yüsr ve Semerkant meşâyihî illetin hükmünün, Şâri'nin dilemesiyle illetten sonra ya da önce olabileceği dile getirirlerken, Irak ve Buhara fakihleri illetin hükmünün, illetten önce ya da sonra sabit olması halinde söz konusu illeti, mecâzî illet olarak addetmişlerdir.

İlletin tespit edilmesini iki kısma ayıran Ebü'l-Yüsr, illet konusu hakkında en çok tardî illet üzerinde durmaktadır. Tard yöntemiyle illet tespitine karşı çıkan Ebü'l-Yüsr, bu konu hakkında da Hanefî usûlcülerini eleştirmektedir. Ona göre Hanefî usûlcüleri tard yöntemini, ittirâda başvurarak tenkit etmişlerdir.

Tardî illete yönelik itirazları altı kısma ayıran Ebü'l-Yüsr, yapmış olduğu taksimle diğer Hanefi usûlcüleri ile zâhîrde farklılaşmıştır. Fakat fakihlerin konu hakkında yer verdiği açıklamalar dikkate alındığında usûlcüler arasında gerçekleşen bu ihtilâfın, tardî illete yönelik yapılan itirazların kategorizesi ve isimlendirilmesi hususunda olduğu tebarüz etmiştir. Bununla birlikte Semerkandî'nin yapmış olduğu taksimde büyük oranda hocası Ebü'l-Yüsr'dan etkilendiği görülmektedir.

Ebü'l-Yüsr'ün dikkat çeken ve önemli olarak gördüğümüz bu görüşlerinin dışında eseri ve üslubu hakkında birkaç maddeye daha yer verip çalışmamızı tamamlamak istiyoruz.

Ebü'l-Yüsr eserini fakihlere ithafen yazdığı için kitabının tamamında anahtar cümlelerle ilgili meseleye işaret etmiştir. Ayrıca verdiği örnekler göz önüne alındığında fûrû-i fıkha hâkim olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer Hanefi usûlcüleri sebep ve kısımları konusunda olduğu gibi mezhep imamlarının ihtilâflarına yer verirken, Ebü'l-Yüsr eserinin büyük bir kısmında söz konusu görüş ayrılıklarına neredeyse hiç yer vermeden ilgili meseleleri özet bir tarzda işlemiştir. Ayrıca diğer mezheplerin görüşlerine çok nadir bir şekilde değinmiştir.

Ebü'l-Yüsr çoğu zaman tanım vermek yerine önce bir örnek zikretmekte ve konuyu misal üzerinden anlatmaktadır. Ayrıca kitabına fâsîd alışveriş, yakınlık amacıyla yapılan ibâdetler gibi usûl-i fıkha ait olmayan başlıklara yer vermesi şaşırtıcıdır. Bu husus eserin bazı kısımlarının silinmiş olma şüphesine neden olmaktadır. Zira illetin tahsisini harec ve meşakkat kavramlarıyla açıklaması ardından alt bir başlık altında harec terimine yer vermiştir. Bu sebepten acaba ilgili başlıklardan önce de böyle bir durum söz konusu da ilgili bölümler silinmiş mi düşüncesi zuhûr etmektedir.

SONUÇ

Ma'rifetü'l-Hüceci's-Şer'iyye Hanefî usûl sisteminde kendine özgü bir eserdir. Fukaha metoduna farklı bir yaklaşım tarzıdır. Kelam fıkıh usûlü bağlantısını ortaya koyan eserlerden birisidir. Kitap günümüzde yeni usûl arayışı içinde olan alimlere rol model olmaya müsait bir örnektir. Zira yeni bir usûl anlayışı arayanların Ma'rifetü'l-Hüceci's-Şer'iyye'de olduğu gibi sadece furu fıkıh meselelerine şamil esaslar değil, fıkıhın ilişkili olduğu tüm alanlara mutabık kaideler belirlenmesi gerektiği ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

Abdülazîz Buhârî. Keşfü'l Esrâr an Usûlü Fahrü'l İslâm el-Pezdevî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.

Özervarlı, M. Sait. "Hikmet". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 18: 511- 514. Ankara: TDV Yayınları, 1998.

Pezdevî, Ebü'l-Yüsr Abdilkerîm b. Mûsâ b. Mücâhit. Ma'rifetü'l-Hüceci's-Şer'iyye. Thk. Abdülkâdir b. Yâsîn. Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 2000.

Pezdevî, Ebü'l-Yüsr Abdilkerîm b. Mûsâ b. Mücâhit. Kitâb fîhi Ma'rifetü'l-Hüceci's- Şer'iyye. Thk. Marie Bernard ve Eric Chaumont. Kahire: Ma'hedü'l-İlmi'l- Fransî li'l-Êseri's-Şarkıyye, 2003.

Semerkandî, Alâeddîn Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed. Mîzânü'l-Usûl fî Netâici'l- 'Ukûl fî Usûli'l-Fıkıh. 2. Baskı. 2 Cilt. Ürdün: Dâru'n-Nûr, 2017.

[1] Bu çalışma yazarın "Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'nin Ma'rifetü'l-Hüceci's-Şer'iyye Eseri Bağlamında Usûl-i Fıkıh Anlayışı" ismindeki yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Emre BÖLÜKBAŞ, "Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'nin Ma'rifetü 'l-Hüceci's-Şer'iyye Eseri Bağlamında Usûl-i Fıkıh Anlayışı", (Kahramanmaraş: Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),2019). [2] Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin b. Abdilkerîm b. Mûsâ b. Mücâhit el-Pezdevî, " Mukaddime ", Ma'rifetü'l-Hüceci's-Şer'iyye , thk. Abdülkâdir b. Yâsîn (Lübnan: Müessesatü'r-Risâle, 2000), 3-4; Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin b. Abdilkerîm b. Mûsâ b. Mücâhit el-Pezdevî, Kitâb fîhi Ma'rifetü'l-Hüceci's-Şer'iyye , thk.

Marie Bernard ve Eric Chaumont (Kahire: Ma'hedu'l-İlmi'l-Fransî li'l-Êseri's-Şarkiyye, 2003).

[1] Bu çalışma yazarın "Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî'nin Ma'rifetü'l-Hüceci's-Şer'iyye Eseri Bağlamında Usûl-i Fıkıh Anlayışı" ismindeki yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Emre BÖLÜKBAŞ, "Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî'nin Ma'rifetü 'l-Hüceci's-Şer'iyye Eseri Bağlamında Usûl-i Fıkıh Anlayışı", (Kahramanmaraş: Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),2019).

[2] Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin b. Abdilkerîm b. Mûsâ b. Mücâhit el-Pezdevî, " Mukaddime ", Ma'rifetü'l-Hüceci's-Şer'iyye , thk. Abdülkâdir b. Yâsîn (Lübnan: Müessesatü'r-Risâle, 2000), 3-4; Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin b. Abdilkerîm b. Mûsâ b. Mücâhit el-Pezdevî, Kitâb fîhi Ma'rifetü'l-Hüceci's-Şer'iyye , thk. Marie Bernard ve Eric Chaumont (Kahire: Ma'hedu'l-İlmi'l-Fransî li'l-Êseri's-Şarkiyye, 2003).